

Conflict of Interest and Strategies for Its Management with an Emphasis on the Teachings of Nahj al-Balāgha

(Research Article)

Naser Sadeghian¹ , Sohrab Morovati^{2*} , Seyed Mohammad Reza Hoseininia³ ,
Hamed Fazeli Kebria⁴

Submission Date: 8 April 2024

Revision Date: 17 July 2024

Acceptance Date: 22 August 2024

(Page 53-82)

Abstract

Nahj al-Balāgha, as a key source after the Holy Qur'an, provides a rich and valuable framework for understanding and addressing various challenges, particularly conflicts of interest. In recent decades, conflicts of interest, whether at the individual or societal level, have given rise to corruption and injustice, causing serious harm to individuals, communities, and governments. The central question of this study is: What are the manifestations of conflicts of interest from the perspective of Nahj al-Balāgha, and which strategies are proposed for their management? The present study aims to identify and elucidate the instances of conflict of interest in Nahj al-Balāgha and to explore the strategies recommended for their management. Employing a descriptive-analytical methodology and drawing on the teachings of Imam Ali in Nahj al-Balāgha, the study reveals multiple illustrative examples. These include abuses of power by rulers and elites and their adverse impacts, especially when decisions are made to benefit groups. The underlying causes of such phenomena may be linked to divine testing, materialism, and economic and social pressures. Furthermore, Nahj al-Balāgha offers effective approaches for managing conflicts of interest, such as emphasizing the cultivation of elevated spiritual qualities- faith, piety, and

1. PhD Student, Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Ilam University, Ilam, Iran

2. Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, University of Ilam, Ilam, Iran

3. Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, University of Ilam, Ilam, Iran

4. Assistant Professor, Department of Management, Payam Noor University, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: s.morovati@ilam.ac.ir

How to cite this article: Sadeghian, N., Morovati, S., Hoseininia, S. M. R., & Fazeli Kebria, H. (2024). Conflict of Interest and Strategies for Its Management with an Emphasis on the Teachings of Nahj al-Balāgha, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 12(46), 53-82. <https://doi.org/10.22084/NAHJ.2025.30653.3166>

generosity. The findings indicate that the ethical and social teachings imbued in Imam Ali's guidance can serve as an inspirational source for developing moral and social strategies to counteract these challenges.

Keywords: Imam Ali, Nahj al-Balāgha, conflict of interest, governance, corruption, management.

Extended Abstract

1. Introduction

Conflict of interest is recognized as one of the most complex ethical and managerial challenges—not only does it potentially give rise to administrative and political corruption, but it also undermines public trust, justice, and the efficiency of governing institutions. Conceptually, a clear distinction can be drawn between conflict of interest and corruption: conflict of interest occurs when an individual finds themselves in a position where personal or group interests influence their professional or public decision-making, whereas corruption is the actual misuse of that position. Thus, a conflict of interest represents a necessary condition for corruption, but not a sufficient one. This phenomenon poses a significant threat to good governance, potentially leading to unfair decision-making, increased costs, and diminished public trust. In this context, religious and ethical teachings—especially the guidance found in Nahj al-Balaghah can offer a valuable framework for managing conflicts of interest in Islamic societies. Imam Ali (a) emphasizes concepts such as abstaining from worldly ambitions, charity, patience, and piety, and warns against the influence of personal interests on public decisions. In his Letter to Mālik al-Ashtar, he prohibits officials from engaging in personal economic activities that conflict with their duties and underscores rulers' accountability to the people. He also ordered that officials receive a salary that is sufficient in order to negate financial dependency on the public, thereby preventing personal interests from impacting their decisions.

However, few studies have systematically identified instances of conflict of interest or analyzed management strategies based on Nahj al-Balāgha. This research gap has created important theoretical and practical challenges. The main research question is: What examples of conflict of interest at the individual and executive levels are described in Nahj al-Balāgha, and what mechanisms for managing these conflicts can be derived from Alawi teachings? Subsidiary questions include: What are the core components of conflict of interest according to Nahj al-Balāgha? And how is conflict of interest defined in religious teachings?

2. Theoretical Framework

Maintaining the integrity of governance systems and preventing corruption requires effective conflict-of-interest management. In this regard, the teachings of Nahj al-Balāgha can serve as both theoretical and practical foundations for designing management mechanisms. Imam Ali (a) highlights human virtues such as faith and piety, and advocates for structural conditions in which officials are exempt from financial dependence on the public thus laying fundamental principles for preventing personal interests from influencing public decisions. This dual approach combining inner development (faith and piety) with external design, is clearly articulated in the letter to Mālik al-Ashtar and selected sermons. Reinterpreting these teachings in the contemporary age, when conflict of interest has become a structural challenge, can provide an authentic and effective model for policymakers and managers.

3. Research Method

This descriptive–analytical study examines instances and management strategies of conflict of interest using the teachings of Nahj al-Balāgha. As a rich source following the Qur'an, Nahj al-Balāgha offers a comprehensive framework for analyzing conflicts of interest and presenting ethical and managerial solutions. Emphasizing concepts such as faith, piety, and patience, the study considers conflict of interest as a phenomenon that can trigger corruption and injustice and articulates practical strategies for prevention and mitigation.

4. Conclusion

While conflict of interest is an inevitable aspect of human interaction, if mismanaged, it can lead to one-sided decisions, erosion of ethical values, and breakdown of social bonds. To explore its examples and management strategies through the lens of Nahj al-Balāgha, three notable episodes were examined: the conduct of 'Uthmān ibn Ḥunayf (Letter 45), 'Aqīl ibn Abī Ṭālib (Sermon 224), and Ṭalḥa ibn 'Ubaydallāh's moral failure (Sermon 148). In the case of 'Uthmān ibn Ḥunayf, his presence at gatherings of Basra elites and pursuit of luxury represented a conflict of interest, prompting Imam Ali's warning and emphasis on avoiding worldliness. In Aqil's case, economic pressure and his request to draw from public funds demonstrated a conflict of interest; Imam's caution led him to desist. In Ṭalḥa's case, his worldly ambitions and ambition to gain power drove him to join Battle of the Camel and breach his oath. Analysis of these narratives revealed key elements of conflict: personal interest,

decision-making influenced by self-interest, conflict between public duty and private gain, and social pressures that shaped outcomes.

Management strategies based on Nahj al-Balāgha emphasize reinforcing spiritual and ethical values, such as piety, faith, charity, patience, and prayer. Piety serves as a tool for self-control and resistance against temptation; faith forms the foundation of commitment to divine values; charity reduces attachment to the world; patience offers resilience in hardship; and prayer acts as a stronghold against Satan. Collectively, these serve a central role in managing conflicts of interest.

This study shows that Nahj al-Balāgha's teachings were applicable in their own era and remain a potent model for addressing ethical and managerial challenges today. Finally, this article stresses that conflict of interest is not merely an individual issue—it is shaped by social relationships and human interactions. Therefore, its management requires a comprehensive approach that both strengthens ethical and religious values and enhances transparency and justice. However, the present study is constrained by certain limitations, such as the need for more thorough examination of historical examples and their alignment with contemporary challenges. Future studies are suggested to explore the role of oversight institutions in enhancing transparency, inspired by notions like “trusteeship” in Nahj al-Balāgha, and the impact of Islamic ethics education in reducing organizational conflicts. Moreover, analyzing additional historical examples of conflict of interest within the lives of the Imams could provide practical models for solving today's challenges. The article concludes by emphasizing that Nahj al-Balāgha views conflict of interest not as an inherent human flaw, but as an opportunity to reinforce accountability, a perspective that can inspire not only the Islamic societies, but any system committed to reducing destructive conflicts.

References [in Persian]

- Badini, H., & Siyahbidi Kermanshahi, S. (2021). Analysis of the concept and examples of conflict of interest in private law. *The Judiciarys law Journal*, 116(85), 209–231. <https://doi.org/10.22106/ijl.2020.129515.3474>
- Behnami, M. (2006). Patience in the lives of heavenly role models. *Shamim Yas*, 12(38), 26–30.
- Daft, R. L. (2004). *Organization theory and design* (Translated by A. Parsaeian & S. M. Arabi). Tehran: Office of Cultural Studies.
- Ebrahimi, F., Shabanzadeh, M., & colleagues. (2024). Examples of Conflicts of Interests of Managers in Commercial Companies. *Economic Jurisprudence Studies*, 6(5), 573–588. <https://doi.org/10.22034/ejs.2024.464121.1849>

- Fallah Soloklai, M. (2005). The image of Islamic state officials from the perspective of Imam Ali. *Ma'refat*, 93, 102–118.
- Ghafari, E., & Ali Mohammadzadeh, K. (2022). Conflict of interests in Iran's health system with an emphasis on Managerial positions. *Culture and Health Promotion Journal*, 6(3), 473–480.
- Izadi Yazdanabadi, A. (2000). *Conflict Management*. Tehran: Imam Hossein University Press.
- Khamenei, S. A. (2020). A discourse on patience. Tehran: Islamic Revolution Publications.
- Khalili, M. (2005). Faith and rationality from the perspective of Imam Ali. *Ravagh Andisheh*, 40, 58–80.
- Morattab, Y., Kashafinia, V., & colleagues. (2021). Conflict of interest in the public sector. Tehran: Transparency and Progress Publications.
- Masoudi, E., & Mirzaei, F. (2009). conflicts in the View of Islami and Managerial theories. *Management Thought*, 1(3), 133–164.
- Motahari, M. (2018). *Ten discourses*. Tehran: Sadra Publications.
- ----- (2019). *A journey through Nahj al-Balāghah*. Tehran: Sadra Publications.
- Makarem Shirazi, N. (1995). *Tafsir Namuneh*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyya.
- ----- (2007a). *The message of Imam Amir al-Mu'minin*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Montazeri, M., Bahmani, A., & colleagues. (2018). model of Good governance from point of view of Nahj Al Balagha: step towards explaining Islamic-Iranian model of development. *Scientific and Research Biannual of Studies in Iran Islamic Advancement Model*, 6(11), 133–155.
- Mousavi Khomeini, S. R. (2001). *Explanation of forty hadiths*. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Norouzi, R. A., Ramazani, F., & colleagues. (2016). Social patience in the Quran. *Islamic Social Studies*, 22(110), 159–174.
- Parhizkari, S. A., & Rezghi, A. (2017). Conflict of interest: Categorization and conceptualization. Tehran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Rabie, V., Mirbagheri Fard, S. A., & colleagues. (2019). Investigating the status of patience in Mystical Texts of Persian Literature and its Practical Strategies in positive psychology. *Journal of New Literary Studies*, 205(52), 79–103. <https://doi.org/10.22067/jls.v52i2.80298>
- Rajaei, S. (2019). Conflict of interest: A serious challenge to the health system system. *Strategic Studies of public Policy*, 9(30), 335–340.
- Soroushfar, Z. (2020). A review of background, definitions, and management strategies of conflict of interest. Empowerment and Governance Center. Retrieved from <https://iran-bssc.ir/?p=15448>
- Soleimani, N. (2005). Conflict management in schools. Tehran: Arman Roshd.

- Tabatabai, M. H. (1995). *Tafsir al-Mizan* (Translated by Sayyed Mohammad Baqir Mousavi Hamadani). Qom: Islamic Publications Office.
- Tabatabai Nodoushan, S. R., Mirhoseini, Y., & colleagues. (2022). An analysis of Imam Ali's managerial behavior based on "power distance." *Quarterly Journal of Nahjol-Balāgha*, 10(40), 47–71. <https://doi.org/10.22084/nahj.2023.27925.2936>
- Vateghi Badi, M., & Bani-Asadi Dashtabi, S. (2022). The position of the concept of conflict of interest in governance and public policymaking. *Quarterly Journal of Exalted Governance*, 3(9), 159–190.
- Yarmohammadi Vāsel, Mosayeb, Ghannādi, Fātemeh, & Ghafāri, Fā'eze. (2020). Resilience skills and its characteristics from the perspective of Imam Ali in Nahj al-Balāghah. *Quarterly Journal of Nahjol-Balāgha*, 8(31), 129–150. <https://doi.org/10.22084/nahj.2020.19323.2295>
- Yousefi, P., Esmaeili, S., & colleagues. (2023). Identification of Conflict of Interests Models in Iranian Pharmaceutical Sector. *Farhang va Erteqā-ye Salāmat* [Culture and Health Promotion Journal], 7(2), 271–279.

References [In Arabic]

- Al-Kulayni, Mohammad ibn Ya'qub. (1987). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Al-Maqrizi, Ahmad ibn Ali. (1999). *Imta' al-Asma'*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Al-Mas'udi, Ali ibn Hossein. (n.d.). *Al-Tanbih wa al-Ishraf*. Cairo: Dar al-Sawi.
- Al-Ya'qubi, Ahmad ibn Abi Ya'qub. (n.d.). *Tarikh al-Ya'qubi*. Beirut: Dar Sadir.
- Al-Zirkli, Khayr al-Dīn. (1980). *Al-'Alam*. Beirut: Dar al-'Ilm lil-Malāyīn.
- Baghdadi, Ahmad ibn Ali. (1996). *Tarikh Baghdad*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Baladhuri, Ahmad ibn Yahya. (1996). *Ansab al-Ashraf*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn A'tham al-Kufi, Abu Mohammad Ahmad. (1991). *Al-Futuh*. Beirut: Dar al-Adwa'.
- Ibn Babawayh, Mohammad ibn Ali. (1983). *Al-Khisal*. Qom: Jame'eh-ye Modarresin.
- Ibn Hajar al-'Asqalani, Abu al-Fadl Ahmad ibn Ali ibn Mohammad. (1995). *Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Ibn Khayyat, Abu Amr Khalifa ibn Khayyat Laythi Asfari. (1995). *Tarikh Khalifa ibn Khayyat*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Ibn Sa'd, Mohammad Hashim al-Basri. (1990). *Al-Tabaqat al-Kubra*. Beirut: Dar al-Kutub.
- Ibn Sha'bah Harani, Hasan ibn Ali. (1984). *Tuhaf al-'Uqul*. Qom: Jame'eh-ye Modarresin.
- Ibn Abd al-Barr, Abu Umar Yusuf ibn Abdullah ibn Mohammad. (1992). *Al-Isti'ab fi Ma'rifat al-Ashab*. Beirut: Dar al-Jil.

- Ibn Kathir Dimashqi, Imad al-Din Isma'il. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'Azim*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Namazi Shahrudi, A. (1995). *Mostadrakat 'Ilm Rijal al-Hadith*. Tehran: Namazi Shahrudi.
- Tamimi Amadi, Abd al-Wahid ibn Mohammad. (1987). *Tasnif Ghorar al-Hikam wa Durar al-Kalem*. Qom: Daftar-e Tablighat.
- Tusi, Mohammad ibn Hasan. (1995). *Al-Amali*. Qom: Dar Al-Thaqafa.

References [In English]

- Carson, T. L. (1994). Conflicts of Interest. *Journal of Business Ethics*, 13(5), 387-404.
- Davis. M., & Snead. W. S. (1982). Conflict of Interest [with Commentary]. *Business & Professional Ethics Journal*, 320-17.
- Mclean, C., Assaly, A., & Mackenzie. Jm (2013). *Conflict of Interest*. In *The Professional Practice Handbook for Dietitians in Alberta* (pp. 1-11). College of Dietitians of Alberta.
- OECD. (2003b). *Recommendation of the Council on Guidelines for Managing Conflict of Interest in the Public Service*.
- Spence, E. (2004). Conflicts of interest and corruption. *Australian Journal of Professional and Applied Ethics*, 5(2), 25-36.
http://researchoutput.csu.edu.au/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=50808&local_base=GEN01-CSU01

(مقاله پژوهشی)

تعارض منافع و راهکارهای مدیریت آن با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه

ناصر صادق‌ان^۱، سهراب مروتی^{۲*}، سید محمدرضا حسینی‌نیا^۳، حامد فاضلی کبری^۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۱/۲۰ بازنگری مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۲۷

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۰۱

(از ص ۶۰ تا ۸۲)

چکیده

نهج البلاغه به‌عنوان منبعی کلیدی پس از قرآن کریم، ابزاری غنی و ارزشمند برای فهم و مدیریت چالش‌های مختلف، به‌ویژه تعارض منافع، محسوب می‌شود. تعارض منافع به‌عنوان یکی از پدیده‌های فردی و اجتماعی مهم در دهه‌های اخیر، باعث بروز فساد و ناعدالتی شده و آسیب‌های جدی به افراد، جوامع و حکومت‌ها وارد می‌کند؛ بنابراین سؤال اصلی این است که مصادیق تعارض منافع، از منظر نهج البلاغه کدام‌اند و چه راهکارهایی برای مدیریت این تعارض‌ها ارائه شده است؟ این نوشتار باهدف شناسایی و تبیین مصادیق تعارض منافع از منظر نهج البلاغه، به بررسی راهکارهای مدیریت آن‌ها می‌پردازد. برای دستیابی به این هدف، از روش توصیفی - تحلیلی و استناد به آموزه‌های علوی در نهج البلاغه استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نهج البلاغه مصادیق متعددی از تعارض منافع را بیان می‌کند، از جمله سوءاستفاده‌های زمامداران و خواص و اثرات منفی آن بر تصمیم‌سازی‌ها به نفع گروه‌های خاص. علل این وضعیت می‌تواند به آزمایش‌های الهی، دنیاطلبی و فشارهای اقتصادی و اجتماعی مرتبط باشد. علاوه بر این، نهج البلاغه به ارائه روش‌های مؤثری برای مدیریت تعارض منافع پرداخته است؛ مانند تأکید بر کسب صفات عالی‌ه نفسانی نظیر ایمان، تقوا و توجه به اتفاق. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که آموزه‌های علوی می‌توانند به‌عنوان منبع الهام‌بخش در ارائه راهکارهای اخلاقی و اجتماعی برای مقابله با این پدیده مورد استفاده قرار گیرند.

کلید واژه‌ها: امام علی (ع)، نهج البلاغه، تعارض منافع، حکمرانی، فساد، مدیریت.

۱. دانشجوی دکتری، علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

۲. استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

۳. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

۴. استادیار، گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

* نویسنده مسئول

۱. مقدمه

تعارض منافع به عنوان یکی از پیچیده ترین چالش های اخلاقی و مدیریتی در عرصه های فردی و اجتماعی، همواره مورد توجه پژوهشگران حوزه های مختلف علمی قرار داشته است. چنین تضادی نه تنها ممکن است به فساد اداری و سیاسی منجر شود، بلکه پایه های اعتماد عمومی و عدالت را در نهادهای مختلف تضعیف می کند. از منظر مفهومی، تمایز دقیقی میان تعارض منافع و فساد وجود دارد: تعارض منافع زمانی محقق می شود که افراد یا گروه ها در موقعیتی قرار گیرند که امکان سوءاستفاده از جایگاه خود را داشته باشند؛ در حالی که فساد زمانی تحقق می یابد که این سوءاستفاده به طور بالفعل انجام شود؛ بنابراین، وجود تعارض منافع لزوماً به فساد نمی انجامد، اما هر فساد در چارچوب یک موقعیت تعارض منافع شکل می گیرد. این تمایز کلیدی نشان می دهد که تعارض منافع شرط لازم برای فساد است، اما شرط کافی نیست (ن.ک: غفاری، علی محمدزاده، ۱۴۰۱: ۴۷۳؛ سروش فر، ۱۳۹۹؛ پرهیزکاری، رزقی، ۱۳۹۶). پیامدهای چنین تعارضی فراتر از چالش های اخلاقی فردی است و می تواند به کاهش شفافیت، عدالت و کارایی سازمان ها و حکومت ها بینجامد. در بلندمدت، این پدیده زمینه ساز فساد ساختاری و تضعیف اعتماد عمومی به نهادهای حاکمیتی می شود (ن.ک: Spence, 2004). در جوامع مدرن، تعارض منافع به ویژه در حوزه های حیاتی مانند سلامت، حکمرانی و تجارت، به عنوان مانعی جدی در تحقق حکمرانی خوب شناخته می شود. برای نمونه، در نظام سلامت، تعارض منافع پزشکان با شرکت های دارویی ممکن است منجر به تجویز غیر ضروری داروها یا خدمات پزشکی شود که این امر هم هزینه های نظام سلامت را افزایش می دهد و هم اعتماد بیماران را خدشه دار می سازد (ن.ک: رجایی، ۱۳۹۸: ۳۳۷؛ یوسفی، اسماعیلی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۷۵). در حوزه حکمرانی، تعارض منافع سیاستمداران با منافع عمومی، یکی از عوامل اصلی فساد ساختاری و ناکارآمدی سیستم های اداری گزارش شده است. همچنین در حوزه تجارت، تعارض منافع مدیران شرکت ها با سهامداران می تواند به تصمیم گیری های ناعادلانه و کاهش ارزش سهام بینجامد (ن.ک: ابراهیمی، شعبان زاده و همکاران، ۱۴۰۳: ۵۸۴). تعارض منافع به سه دسته واقعی، بالقوه و ظاهری تقسیم می شود. تعارض منافع واقعی (بالفعل) زمانی رخ می دهد که شخص در موقعیتی قرار گیرد که منافع شخصی او، تصمیم گیری حرفه ای اش را تحت تأثیر قرار دهد و معمولاً در لحظات تصمیم گیری شکل می گیرد. تعارض منافع بالقوه به موقعیت هایی اشاره دارد که منافع شخصی مقام دولتی ممکن است در آینده با وظایف حرفه ای اش تضاد پیدا کند؛ برای نمونه، مالکیت سهام یک شرکت توسط مقامی که مسئول بستن قراردادهای دولتی است. تفاوت این دو نوع تعارض در زمان وقوع است؛ تعارض واقعی هم زمان با بروز موقعیت تعارض رخ می دهد، در حالی که تعارض بالقوه به آینده مربوط می شود (ن.ک: Davis & Snead, 1982). در نهایت، تعارض منافع ظاهری زمانی اتفاق می افتد که به نظر برسد مقام دولتی درگیر تعارض منافع است، در حالی که در عمل چنین نیست. برای مثال، مدیری که سهام شرکتی را دارا است، اما به دلیل وجود مقررات داخلی، از تصمیم گیری در خصوص

قراردادهای مرتبط با شرکت معزول می‌شود. این وضعیت ممکن است برای عموم آشکار نباشد، اما از تعارض منافع جلوگیری می‌کند (ن.ک: واثقی بادی، بنی اسدی دشتابی، ۱۴۰۱: ۱۶۳).

در این میان، آموزه‌های دینی و اخلاقی، به‌ویژه تعالیم نهج‌البلاغه، می‌توانند به‌عنوان چارچوبی ارزشمند برای طراحی مدل‌های مدیریت تعارض منافع در جوامع اسلامی مورد استفاده قرار گیرند. امام علی (ع) در خطبه‌ها و نامه‌های خود، به مفاهیمی تأکید کرده‌اند که با اصول حکمرانی خوب در مدیریت مدرن همسو هستند. به‌عنوان مثال، در نامه به مالک اشتر، ایشان کارگزاران را از درگیر شدن در فعالیت‌های اقتصادی شخصی که ممکن است با مسئولیت‌های آنان در تعارض قرار گیرد، منع کرده‌اند. همچنین، بر لزوم پاسخگویی حاکمان نسبت به مردم تأکید فرموده‌اند. امام علی دستور داده‌اند که به کارگزاران به‌اندازه‌ای بخشیده شود که نیازهای زندگی آنان برطرف شود و نیازی به وابستگی به مردم نداشته باشند. مهم‌ترین مولفه‌های انتخاب کارگزاران نیز خیرخواهی و قابل‌اعتماد بودن منصوبان است. (ن.ک: طباطبائی ندوشن، میرحسینی و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۹) این رویکرد باعث می‌شود که در موقعیت‌های تعارض منافع، منافع شخصی بر منافع عمومی ترجیح داده نشود و کارگزاران بتوانند با عدالت و بی‌طرفی عمل کنند. (نامه: ۵۳؛ ن.ک: فلاح سلوک‌لایی، ۱۳۸۴؛ منتظری، بهمنی و همکاران، ۱۳۹۷).

این آموزه‌ها نه تنها به‌عنوان یک سند تاریخی، بلکه به‌عنوان راهنمایی عملی برای مدیران معاصر قابل استناد است.

۱-۱. بیان مسئله

نهج‌البلاغه، به‌عنوان مرجعی برجسته پس از قرآن کریم، مشحون از آموزه‌های امام علی در حوزه حکمرانی، مباحث اخلاقی و مدیریت فردی و اجتماعی است. این پژوهش، با تبیین مصادیق تعارض منافع و ارائه راهکارهای عملی جهت مدیریت آن، سعی در شناخت و حل این مسئله دارد. برای نمونه، امام علی در نهج‌البلاغه سوءاستفاده خواص از جایگاه قدرت و تأثیر منافع شخصی بر تصمیم‌گیری‌ها را به‌عنوان نمونه‌ای بارز از تعارض منافع محکوم می‌کند و هشدار می‌دهد که چنین رفتارهایی نه تنها عدالت را مخدوش می‌سازد، بلکه پایه‌های اعتماد عمومی را ویران می‌کند. همچنین، بر لزوم پرهیز از دنیاطلبی و اولویت‌دهی به منافع عمومی تأکید می‌ورزد و سازوکارهایی نظیر انفاق، مشورت، عدالت، صبر، ایمان و تقویت تقوا را به‌عنوان راهکارهای کلیدی معرفی می‌کند (نامه ۵۳/ خطبه ۱۱۶).

باوجود غنای نهج‌البلاغه در طرح این موضوع، پژوهش‌های اندکی به‌صورت نظام‌مند به استخراج مصادیق تعارض منافع و تحلیل راهکارهای مدیریت آن پرداخته‌اند. این خلأ پژوهشی، به‌ویژه در جوامعی که نظام ارزشی آن‌ها ریشه در آموزه‌های دینی دارد، چالش‌های اجرایی و نظری قابل‌توجهی ایجاد کرده است. پرسش اصلی این است که نهج‌البلاغه چه مصادیقی از تعارض منافع را در سطوح فردی و اجرایی بیان می‌کند و چه راهبردهایی برای مدیریت این تعارض‌ها مبتنی بر آموزه‌های علوی قابل استنباط است؟ در این راستا، سؤالات زیر نیز موردبررسی قرار خواهد گرفت: عناصر اصلی تشکیل‌دهنده تعارض منافع بر اساس آموزه‌های نهج‌البلاغه چیست؟ تعارض منافع در آموزه‌های دینی به چه معناست؟ این پژوهش با

تمرکز بر داده‌های متنی نهج البلاغه، در پی پاسخگویی به این پرسش‌هاست. یافته‌های اولیه نشان می‌دهد که تأکید بر فضیلت‌هایی مانند ایمان، انفاق، صبر و تقوا، هسته اصلی راهکارهای مدیریت تعارض منافع در این کتاب را تشکیل می‌دهند. برای محقق ساختن این امر ابتدا به بررسی مفهوم تعارض منافع می‌پردازیم و سپس مصادیق تعارض منافع در نهج البلاغه و راهکارهای مدیریت آن را بررسی خواهیم کرد.

۲-۱. پیشینه پژوهش

بررسی مقالات و کتب موجود نشان می‌دهد که بسیاری از محققان به صورت کلی به موضوع تعارض از منظر نهج البلاغه و آموزه‌های دینی، پرداخته‌اند، اما به تعارض منافع به عنوان یک مقوله مستقل کمتر توجه کرده‌اند. به عنوان مثال، در مقاله‌ای با عنوان «مدیریت تعارض از منظر نهج البلاغه»، به بررسی جنبه‌های مختلف تعارض و راهکارهای مدیریت آن پرداخته شده است، بدون آنکه به تعارض منافع به عنوان یک موضوع تخصصی پرداخته شود. همچنین، در مقاله «نگاهی اجمالی به مدیریت تعارض در سیره عملی حضرت علی (ع) از منظر نهج البلاغه»، و مقاله «مدیریت تعارض در سیره عملی حضرت علی (ع) از منظر نهج البلاغه»، به مدیریت تعارض عمومی پرداخته شده؛ اما تعارض منافع به صورت مستقل مطرح نشده است. با توجه به اهمیت موضوع تعارض منافع و تفاوت‌های بنیادین آن با تعارض عمومی، لزوم انجام پژوهش‌های تخصصی در این حوزه بیش از پیش احساس می‌شود. تعارض عمومی شامل طیف گسترده‌ای از اختلافات و مخالفت‌هاست، در حالی که تعارض منافع به وضعیتی اشاره دارد که در آن منافع شخصی یا گروهی با یکدیگر تضاد دارند و ممکن است به ضرر جمعیت یا دستگاه‌های بزرگ‌تر منجر شوند. مطالعات موجود، اگرچه به بررسی جنبه‌های مختلف تعارض پرداخته‌اند، اما به دلیل عدم تمرکز بر تعارض منافع، نتوانسته‌اند راهکارهای کاربردی و دقیقی از منظر آموزه‌های علوی و دینی، برای مدیریت این پدیده ارائه دهند. این نادیده گرفتن می‌تواند به این دلیل باشد که تعارض منافع به عنوان یک مفهوم تخصصی‌تر و محدودتر، نیازمند تحلیل‌های دقیق‌تر و مطالعات متمرکزتری است که در مقالات مربوط به تعارض عمومی مورد بحث قرار نمی‌گیرد. اما، پژوهش‌های متعددی درباره تعارض منافع انجام شده است که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود تا وجه تمایز جستار حاضر مشخص شود:

- کتابی با عنوان «تعارض منافع در بخش عمومی» به قلم یحیی مرتب و همکاران (۱۴۰۰) به نگارش درآمده است. این پژوهش به تحلیل دقیق چالش‌های تعارض منافع در بخش عمومی می‌پردازد و به ارائه راهکارهایی برای مدیریت مؤثر این چالش‌ها تمرکز دارد، ولی در آن به آموزه‌های مدیریتی امام علی و اصول علوی مربوط به این مقوله توجه نشده است.

- داود منظور (۱۳۹۸) در مقاله‌ای تحت عنوان «نقش شفافیت در کاهش تعارض منافع و مقابله با فساد»، به بررسی ارتباط شفافیت و کاهش تعارض منافع و تضعیف فساد پرداخته و زمینه‌های تعارض منافع در کشور را تحلیل کرده است و راهکارهایی برای افزایش شفافیت ارائه می‌دهد.

– مقاله‌ای با عنوان «مبانی فقهی تعارض منافع» به قلم سعید سیاه بیدی کرمانشاهی (۱۴۰۰) تألیف شده که به بررسی قواعد فقهی مرتبط با مدیریت تعارض منافع می‌پردازد؛ اما در این اثر به رویکرد علوی توجهی نشده است.

– سید عباس پرهیزکاری (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «تعارض منافع: دسته‌بندی و مفهوم‌شناسی» به تحلیل و دسته‌بندی انواع مختلف تعارض منافع و بررسی مسئله تعارض منافع در متون اسلام و تاریخ می‌پردازد.

– ژان-برنارد اوبی (۲۰۱۴) در کتاب «فساد و تعارض منافع» به تحلیل ابعاد گوناگون فساد و تعارض منافع در سطوح بین‌المللی می‌پردازد. این اثر با رویکردی تطبیقی، تجارب مختلف کشورها و نهادهای بین‌المللی در زمینه پیشگیری و مقابله با فساد را مورد بررسی قرار داده و چالش‌ها و راهکارهای موجود در این زمینه را به دقت تحلیل می‌کند.

– داود انامراندژاد (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «ضرورت قانون‌گذاری در مدیریت موقعیت‌های تعارض منافع» به بررسی اهمیت قانون‌گذاری در مدیریت این وضعیت‌ها و تأثیر قوانین بر بهبود فرآیندهای مدیریت چالش‌های مربوط به تعارض منافع اشاره کرده است.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

از آنجاکه نهج‌البلاغه به عنوان یکی از متون ارزنده اسلامی، حاوی آموزه‌های عمیق و غنی در زمینه مسائل مختلف است، بیشتر پژوهشگران از دیرباز بدان توجه نموده‌اند؛ به همین دلیل بررسی مصادیق و راهکارهای مدیریت تعارض منافع با استفاده از آموزه‌های نهج‌البلاغه از اهمیت بسزایی برخوردار است. تعارض منافع می‌تواند به فساد، نابرابری و ناعدالتی منجر شود و انباشتی از مشکلات اجتماعی و فردی را ایجاد کند. پژوهش حاضر بر کلام امام علی متمرکز است و تلاش دارد با واکاوی دقیق‌تر واقعیت‌های تاریخی و اجتماعی موجود در این کتاب، مصادیق این تعارضات را شناسایی و برای مخاطب تبیین کند. این تحقیق همچنین به ارائه راهکارهای مؤثر برای مدیریت تعارض منافع می‌پردازد و بر کمالات انسانی، ایمان و تقوا تأکید می‌کند. در نهایت، آموزه‌های نهج‌البلاغه به‌ویژه در این زمینه، منبع غنی و الهام‌بخشی برای پژوهش‌گران به شمار می‌آید و آنان را در تحلیل علمی و ارائه راهکارهای عملی برای چالش‌های معاصر یاری می‌دهد.

۲. بحث

۲-۱. مفهوم‌شناسی

۲-۱-۱. تعارض

تعارض، پدیده‌ای چندبعدی و پیچیده است که در حوزه‌های علمی، اجتماعی، اقتصادی و دیگر عرصه‌ها تعاریف و تفسیرهای متنوعی دارد و از زوایای مختلف قابل واکاوی است. در این بخش، به شرح این مفهوم از منظر نظریه‌های مدیریتی و همچنین بررسی آن در چارچوب دیدگاه اسلامی پرداخته شده است.

۱-۱-۲. تعریف تعارض از دیدگاه تئوری‌های مدیریت

از منظر تئوری‌های مدیریت، تعارض به‌عنوان عدم تطابق و توافق در اهداف و فعالیت‌ها تعریف شده است. داج، آن را عدم هماهنگی در اهداف و فعالیت‌ها می‌داند (سلیمانی، ۱۳۸۴: ۷). برلسون و استینر تعارض را تعقیب اهداف متضاد توصیف کرده‌اند، جایی که کسب یک منفعت، به‌معنای از دست دادن منافع دیگر است (ایزدی یزدان‌آبادی، ۱۳۷۹: ۷). رابینز تعارض را هر نوع مخالفت یا تعامل خصمانه می‌شناسد که ریشه در کمبود منابع، موقعیت اجتماعی، قدرت یا تفاوت در نظام‌های ارزشی دارد (رضائیان، ۱۳۸۲: ۶). همچنین، دفت تعارض را رفتاری میان گروه‌های سازمانی می‌داند که زمانی رخ می‌دهد که گروه‌ها مانع دستیابی یکدیگر به اهدافشان می‌شوند (دفت، ۱۳۸۳: ۲؛ مسعودی، ۱۳۸۸: ۱۳۶-۱۳۷).

۱-۱-۲. تعریف تعارض از دیدگاه اسلام

در متون دینی اسلام، تعارض به‌عنوان عدم انطباق و توافق بین افراد یا گروه‌ها شناخته شده و ممکن است در قالب مجادله، رقابت، مخالفت، نزاع و حتی جنگ ظاهر شود. اسلام تعارض را به دودسته مثبت و منفی تقسیم می‌کند. تعارض مثبت شامل مجادله احسن، تبادل نظرات مختلف و رقابت سالم است، درحالی‌که تعارض منفی شامل مجادله نادرست (غیر احسن)، خصومت، نزاع و جنگ قرار می‌گیرد. اسلام با تأکید بر نیت و هدف، مرزی مشخص بین این دو نوع تعارض قائل شده و راهکارهایی برای مدیریت و حل آن ارائه داده است (ایزدی یزدان‌آبادی، ۱۳۷۹: ۱۳؛ مسعودی، ۱۳۸۸: ۱۴۱).

۱-۲. تعریف تعارض منافع

تعاریف متفاوتی از تعارض منافع در منابع مختلف ارائه شده است. در برخی از این تعاریف، تعارض منافع به موقعیتی واقعی و قابل درک اشاره دارد که در آن فرد منفعتی شخصی یا خصوصی دارد و این منفعت بر اجرای بی‌طرفانه وظایف حرفه‌ای او، به‌عنوان مقام دولتی، کارمند یا شخص تأثیر می‌گذارد (ن.ک: Mclean, Assaly, & Mackenzie, 2013: 7). در برخی دیگر، تعارض منافع به‌عنوان موقعیتی توصیف می‌شود که در آن منافع شخصی فرد، اجرای صحیح وظایف او نسبت به مسئولیت‌های عمومی یا جایگاه خاصش، مانند پست‌های دولتی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به‌عنوان مثال، اگر شهرداری یک شهر بیمه کارکنان خود را از موسسه‌ای تهیه کند که فرزند شهردار مسئول آن است، این موضوع نمونه‌ای از تعارض منافع است؛ از این‌رو تعارض منافع زمانی رخ می‌دهد که فرد در موقعیتی قرار گیرد که انجام وظیفه واقعی و بی‌طرفانه‌اش با چالش مواجه شود (ن.ک: Carson, 1994). همچنین، تعارض منافع زمانی پدیدار می‌شود که بین اجرای وظایف دولتی و منافع شخصی یک مقام دولتی تضادی ایجاد شود، به‌طوری‌که منافع شخصی بالقوه آن مقام، به‌صورت نادرستی بر عملکرد رسمی و اجرای مسئولیت‌های او تأثیر بگذارد (ن.ک: OECD, 2003b؛ مرتب، کشافی‌نیا و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۸).

تعارض منافع در آموزه‌های دینی نیز به وضعیتی اطلاق می‌شود که فرد در موقعیتی قرار می‌گیرد تا بین منافع شخصی و منافع جمعی یکی را انتخاب کند. این تصمیم‌گیری ممکن است تحت تأثیر وسوسه‌های شیطان و هوای نفس قرار گیرد که فرد را به سمت منافع خودمحورانه سوق می‌دهد، یا با

تکیه بر خودکنترلی و تقوا، فرد بتواند منافع عمومی را در اولویت قرار دهد. در این شرایط، فرد با دنیروی درونی مواجه است: نیروی نفسانی که او را به سمت خودخواهی و منفعت‌طلبی هدایت می‌کند و نیروی ایمان و تقوا که او را به سمت ایثار و توجه به منافع جمعی سوق می‌دهد؛ بنابراین، با توجه به محتوای ارائه‌شده و با استناد به آموزه‌های دینی و قرآنی، تعارض منافع به‌عنوان وضعیتی تعریف می‌شود که در آن فرد دارای قدرت انتخاب است و می‌تواند بین منافع شخصی و منافع جمعی تصمیم‌گیری کند. این انتخاب لزوماً به فساد منجر نمی‌شود، بلکه فرد با تکیه بر خودکنترلی، تقوا و ایمان می‌تواند انتخاب درستی داشته باشد و منافع عمومی را بر منافع شخصی ترجیح دهد. درواقع، تعارض منافع به‌خودی‌خود یک موقعیت اخلاقی و تصمیم‌گیری است که نتیجه آن به اراده و انتخاب فرد بستگی دارد. در همه تعاریفی که از تعارض منافع ارائه می‌شود، عامل وسوسه شیطان و هوای نفس به‌عنوان مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری فرد مطرح هستند که می‌توانند تعادل اخلاقی را تحت‌الشعاع قرار دهند.

۳-۱-۲. عناصر اصلی تشکیل‌دهنده تعارض منافع:

- منفعت که می‌تواند مالی یا غیرمالی باشد، شامل هرگونه حق، امتیاز، قدرت یا مصونیت است و به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم به فرد یا اطرافیانش تعلق می‌گیرد.
- قضاوت، فرایند تصمیم‌گیری است که ممکن است تحت تأثیر منافع شخصی قرار گرفته و منجر به ارجحیت منافع خودی بر عمومی شود.
- تعارض، زمانی رخ می‌دهد که منافع شخصی (منفعت ثانویه) با منافع مسئولیتی فرد (منفعت اولیه) در تضاد باشد که می‌تواند تصمیمات سوگیرانه را به دنبال داشته باشد.
- رابطه، نیز عنصری است که در آن یک طرف به دیگری اعتماد کرده و انتظار دارد منافع او را حفظ کند؛ این رابطه می‌تواند رسمی یا غیررسمی بوده و مبتنی بر اصول امانت‌داری و بی‌طرفی باشد. (ن.ک: بادینی، سیاه‌بیدی کرمانشاهی، ۱۴۰۰: ۲۱۳-۲۱۶).

۲-۲. مصادیق تعارض منافع در نهج‌البلاغه

نهج‌البلاغه، به‌عنوان یکی از کلیدی‌ترین متون اسلام، حاوی آموزه‌های جامعی است که می‌تواند راهنمای، چالش‌های معاصر باشد. ازجمله این چالش‌ها، تعارض منافع است که به‌عنوان یکی از ریشه‌های عمده فساد در نظام‌های مختلف شناخته می‌شود. این بخش از پژوهش باهدف واکاوی مصادیق تعارض منافع از منظر نهج‌البلاغه، به بررسی داستان‌های منعکس‌شده در این کتاب می‌پردازد و تلاش می‌کند تا با تحلیل این مصادیق، راهکارهای عملی برای مدیریت و کاهش این پدیده ارائه دهد.

۱-۲-۲. تعارض منافع و پیامدهای آن در ماجرای عثمان بن حنیف (نامه ۴۵ نهج‌البلاغه)

۱-۲-۲-۱. معرفی شخصیت عثمان بن حنیف

عثمان بن حنیف انصاری، از اصحاب پیامبر، (ن.ک: بغدادی، ۱۴۱۷: ۱۹۱/۱؛ زرکلی، ۱۹۸۰: ۲۸۰/۴) یار وفادار حضرت علی (ن.ک: نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴، ۲: ۲۸) و فرماندار بصره در دوران خلافت آن حضرت که امام بهشت را برای وی تضمین کرد (ن.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۸۶ الف: ۱۸۲/۱۰)، به دلیل

حضور بر سر سفره یکی از ثروتمندان شهر که منحصر به اشراف و با اموال مشکوک به حرام بود، مورد توبیخ شدید امام قرار گرفت. امام طی نامه‌ای خطاب به وی، ضمن آگاهی بخشی، چنین متذکر شدند: «يَا ابْنَ حَنِيفٍ فَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ رَجُلًا مِنْ فِتْيَةِ أَهْلِ الْبَصْرَةِ دَعَاكَ إِلَى مَأْذِيَةٍ فَأَسْرَعْتَ إِلَيْهَا تُسْتَطَابُ لَكَ الْأُلُؤُنُ وَ تُنْقَلُ إِلَيْكَ الْجَفَانُ...» (نامه/۴۵)؛ «ای پسر حنیف، به من گزارش دادند که مردی از سرمایه‌داران بصره، تو را به مهمانی خویش فراخواند و تو به سرعت به سوی آن شتافتی، خوردنی‌های رنگارنگ برای تو آوردند و کاسه‌های پر از غذا پی در پی جلوی تو نهادند. گمان نمی‌کردم مهمانی مردمی را بپذیری که نیازمندانشان با ستم محروم شده، و ثروتمندانشان بر سر سفره دعوت شده‌اند، اندیشه کن در کجایی و بر سر کدام سفره می‌خوری. پس آن غذایی که حلال و حرام بودنش را نمی‌دانی دور بيفکن، و آنچه را به پاکیزگی و حلال بودنش یقین داری مصرف کن». این واکنش شدید حضرت علی، ناشی از نقش الگویی کارگزاران حکومت است؛ زیرا رفتار آنان باید معیاری برای سایر مسئولان و مردم باشد. مجازات یا اصلاح رفتار چنین مسئولانی، پیامی روشن برای جلوگیری از خیانت و سوءاستفاده در قلمرو حکومت است.

۲-۲-۱-۲. تحلیل تعارض منافع اخلاقی - فردی در ماجرای عثمان بن حنیف

در این واقعه، عثمان بن حنیف در موقعیتی قرار گرفت که باید بین ادامه حضور در مجالس ثروتمندان و وفاداری به ارزش‌های اخلاقی و ولایی انتخاب می‌کرد. این تعارض منافع ناشی از دنیاطلبی و تمایل به نزدیکی به طبقه ثروتمند بود که می‌توانست به زوال اعتماد عمومی به نظام حکومتی منجر شود. باین‌حال، عثمان بن حنیف با بازگشت به مسیر حق و دوری از وابستگی به ثروتمندان، نمونه‌ای از مدیریت موفق تعارض منافع ارائه داد.

حضرت علی با تأکید بر الزام مسئولان به زندگی ساده و دوری از تجملات، این پیام را مطرح می‌کند که عدم توجه به این اصل می‌تواند به فساد منجر شود.

۲-۲-۱-۳. راهکارهای مدیریت تعارض منافع با تأکید بر ماجرای عثمان بن حنیف در نهج البلاغه

۲-۲-۱-۳-۱. ساده زیستی و الگوسازی اخلاقی

رهبران با پرهیز از تجملات و زندگی متواضعانه، اعتماد عمومی را جلب کرده و از تمرکز بر منافع شخصی جلوگیری می‌کنند. الگوگیری از گزاره‌هایی مانند «رضایت به دو جامه فرسوده و دو قرص نان» نشان‌دهنده تعهد اخلاقی است.

۲-۲-۱-۳-۲. شفافیت مالی

اجتناب از منابع مالی مشکوک و استفاده تنها از منابع حلال، مسئولیت‌پذیری مدیران را تقویت می‌کند. تأکید بر «دور انداختن غذایی که حلال و حرام بودنش مشخص نیست» شفافیت را به یک اصل غیرقابل چالش تبدیل می‌کند.

۳-۳-۱-۲-۲. عدالت در توزیع منابع

اولویت دادن به محرومان و جلوگیری از تبعیض، هسته اصلی مدیریت عادلانه است. عباراتی مانند «شکم‌های گرسنه در اطراف علی» ضرورت توجه به نیازمندان را یادآور می‌شود.

۴-۳-۱-۲-۲. تقوای فردی و خودکنترلی

تقویت تقوا به عنوان محور مبارزه با فساد، مدیران را از تسلط طمع و هوای نفس مصون می‌دارد.

۵-۳-۱-۲-۲. مسئولیت‌پذیری عمومی

همراهی با مردم در سختی‌ها و پاسخگویی، سوءاستفاده از موقعیت را کاهش می‌دهد. گزاره «شریک بودن در تلخی‌های روزگار» تعهد اخلاقی رهبران را نشان می‌دهد.

۶-۳-۱-۲-۲. عدالت اقتصادی

نفی انباشت ثروت با تأکید بر توزیع عادلانه منابع، ازجمله «عدم اختصاص حتی یک وجب زمین» به رهبر، از تمرکز قدرت اقتصادی جلوگیری می‌کند.

۷-۳-۱-۲-۲. معنویت و آخرت‌اندیشی

توجه به پاداش اخروی و بیم از عواقب دنیوی، انگیزه‌های مادی تعارض منافع را تضعیف می‌کند.

۸-۳-۱-۲-۲. مبارزه ساختاری با فساد

اصلاح نظام اداری و مقابله قاطع با فاسدان، همچون «پاک‌سازی زمین از معاویه»، تضمین‌کننده سلامت سیستم است؛ بنابراین این راهکارها با ترکیب اصول اخلاقی و مدیریتی، تعارض منافع را کاهش داده و حکمرانی شفاف و عادلانه را ممکن می‌سازند.

۴-۲-۱-۲-۲. بررسی عناصر تعارض منافع در ماجرای عثمان بن حنیف در نهج‌البلاغه**۱-۴-۲-۱-۲. منفعت**

حضور عثمان در مجالس ثروتمندان، تحت تأثیر دو محرک اصلی بود:

- امتیازات مادی (غذاهای گران‌قیمت و محافل مجلل)

- نفوذ اجتماعی (ارتباط با اشراف برای تقویت جایگاه سیاسی).

این منافع شخصی، با وظیفه عمومی او به عنوان فرماندار (عدالت‌ورزی و بی‌طرفی) در تضاد بود و خطر فساد اداری و کاهش اعتماد مردم را افزایش می‌داد.

۲-۴-۲-۱-۲. تصمیم‌گیری

انتخاب بین دو گزینه:

- پایبندی به ارزش‌های اخلاقی (تبعیت از دستورات حضرت علی برای دوری از تجملات)

- تمایل به منافع شخصی (استفاده از امتیازات ثروتمندان).

ترجیح منافع فردی بر جمعی، نشانگر نفوذ تعارض منافع در قضاوت اداری است.

۳-۴-۲-۱-۲. تعارض

تقابل دو سطح منفعت:

- اولیه (وظیفه عمومی: حفظ عدالت و اعتماد مردم)

- ثانویه (مزایای شخصی: رفاه و جایگاه اجتماعی).

این تعارض، در صورت غلبه منافع ثانویه، به تضعیف مشروعیت حکومت منجر می‌شد.

۴-۱-۲-۲. رابطه

رابطه مبتنی بر اعتماد عمومی میان عثمان و مردم به خطر افتاد. انتظار جامعه از فرماندار، ایفای دو نقش بود:

- حفظ منافع عمومی (عدالت و مبارزه با تبعیض).

- الگوسازی اخلاقی (پرهیز از رفتارهای طبقاتی).

حضور او در محافل اشراف، این انتظارات را خدشه‌دار کرد و شکاف بین حکومت و مردم را تشدید نمود.

۲-۲-۲. تعارض منافع و پیامدهای آن در ماجرای عقیل بن ابی‌طالب (خطبه ۲۲۴ نهج البلاغه)

۱-۲-۲-۲. معرفی شخصیت عقیل

عقیل بن ابی‌طالب، صحابه پیامبر (ن.ک: ابن‌البر، ۱۴۱۲، ۳: ۱۰۷۸) و برادر بزرگ‌تر حضرت علی، به دلیل فقر و گرسنگی فرزندانش، به آن حضرت مراجعه کرد و به‌صورت مکرر درخواست کمک از بیت‌المال نمود: «وَ عَاوَدَنِي مُؤَكِّدًا وَ كَرَّرَ عَلَيَّ الْقَوْلَ مُرَدِّدًا». حضرت علی، به‌منظور هشدار به او و جلوگیری از تکرار این درخواست، تکه آهن داغی را به او نزدیک کرد تا یادآور آتش سوزان آخرت باشد: «فَأَحْمَيْتُ لَهُ حَدِيدَةً ثُمَّ أَذْنَيْتُهَا مِنْ جِسْمِهِ لِيَعْتَبَرَ بِهَا». این حرکت نه‌تنها به عقیل، بلکه به سایر کارگزاران حکومتی زمان خود و بعد از خود نیز پیام داد که در دوران مسئولیت نباید خود یا اقوامشان از بیت‌المال بیش از حقشان بهره‌مند شوند؛ زیرا این عمل از عدالت دور است و می‌تواند عذاب الهی در پی داشته باشد (خطبه/۲۲۴؛ ن.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۸۶ الف: ۴۰۴/۸).

۲-۲-۲-۲. تحلیل تعارض منافع اخلاقی-فردی در ماجرای عقیل بن ابی‌طالب

در این رویداد، عقیل بن ابی‌طالب در موقعیتی قرار گرفت که باید بین دو انتخاب اساسی تصمیم می‌گرفت: قناعت به سهم ناچیز خود از بیت‌المال و پذیرش مشکلات اقتصادی، یا بهره‌مندی از رانت خلافت برادرش به‌عنوان راه‌حلی برای کاهش فشارهای اقتصادی. این تعارض منافع ناشی از فقر و فشار اقتصادی بود که می‌توانست به انحراف از اصول عدالت و استفاده نادرست از بیت‌المال منجر شود. بالاین‌حال، با توجه به هشدار حضرت علی، عقیل از تکرار این درخواست خودداری کرد.

این رویداد نشان می‌دهد که تعارض منافع تنها به انتخاب‌های فردی محدود نمی‌شود، بلکه تحت تأثیر روابط اجتماعی و تعاملات انسانی قرار دارد. حضرت علی با این حرکت، نه‌تنها عقیل را از تعارض منافع نجات داد، بلکه به سایر مسئولان نیز پیام داد که در شرایط مشابه، تسلیم در برابر فرمان‌های الهی

و صبر بر مشکلات و گرفتاری‌ها، تنها راه حل قابل قبول است. این آموزه، درس‌های مهمی در زمینه اهمیت عدالت، پرهیز از دنیا طلبی و حفظ اخلاق حاکمیتی به همراه دارد.

۲-۲-۲-۳. راهکارهای مدیریت تعارض منافع با تأکید بر ماجرای عقیل بن ابی طالب

۱-۲-۲-۲-۳. پرهیز از ستم و غصب اموال عمومی

تأکید بر عدالت و اولویت منافع جمعی بر فردی، با الگوگیری از سخن حضرت علی: «سوگند به خدا، غصب اموال عمومی را حتی به قیمت رنجهای شدید نمی‌پذیرم».

۲-۲-۲-۳-۲. مقاومت در برابر امتیاز طلبی

رد فشارهای ناعادلانه، حتی از سوی نزدیکان، همانند برخورد قاطع ایشان با درخواست غیرمنصفانه برادرشان عقیل برای دریافت گندم بیت‌المال.

۳-۲-۲-۳-۳. مسئولیت‌پذیری در قبال خداوند

تقویت وجدان اخلاقی با تأکید بر پاسخگویی در برابر خدا، مانند جمله ایشان: «هفت اقلیم را نمی‌پذیرم تا به مورچه‌ای ستم کنم».

۴-۲-۲-۳-۴. مبارزه با فساد و رشوه

رد هرگونه پیشنهاد رشوه، حتی در قالب هدیه، با استناد به موضع حضرت علی در برابر رشوه‌دهندگان: «آیا می‌خواهی مرا از راه دین منحرف کنی؟».

۵-۲-۲-۳-۵. بی‌ارزش شماری لذت‌های دنیوی

اولویت‌دهی به ارزش‌های معنوی، همانند توصیه ایشان: «دنیای شما نزد من از برگ جویده ملخ ناچیزتر است».

۶-۲-۲-۳-۶. عدالت طلبی و نفی انحصار

توزیع عادلانه منابع و پرهیز از تمرکز قدرت، مطابق جمله ایشان: «علی را با نعمت‌های فناپذیر چه کار؟».

۷-۲-۲-۳-۷. آگاهی از پیامدهای بی‌عدالتی

هشدار درباره عواقب ستم، مانند اشاره ایشان به نابودی ستمگران: «چگونه بر کسی به خاطر نفس خود ستم کنم که به‌سوی فنا می‌رود؟».

۸-۲-۲-۳-۸. تقویت ایمان و اخلاق

مصونیت‌بخشی در برابر وسوسه‌ها با تکیه بر ایمان، همانند دعای ایشان: «از لغزش‌های اخلاقی به خدا پناه می‌برم».

۴-۲-۲-۲. بررسی عناصر تعارض منافع در ماجرای عقیل بن ابی طالب

۱-۲-۲-۲-۴. منفعت

- منفعت مالی

عقیل بن ابی طالب به دلیل فقر و گرسنگی فرزندان، به حضرت علی مراجعه کرد و درخواست کمک از بیت‌المال نمود. این درخواست ناشی از نیاز مالی و فشار اقتصادی بود که او را به‌سوی استفاده از موقعیت برادرش سوق داد.

۲-۲-۲-۴-۲. تصمیم‌گیری

عقیل در موقعیتی قرار گرفت که باید بین دو انتخاب تصمیم می‌گرفت:

۱. قناعت به سهم ناچیز خود از بیت‌المال و تحمل مشکلات اقتصادی.

۲. استفاده از رانت خلافت برادرش به‌عنوان راه‌حلی برای فشارهای اقتصادی.

۲-۲-۲-۴-۳. تعارض

عقیل در موقعیت تعارض منافع قرار داشت، زیرا منافع شخصی‌اش (رفع فقر و گرسنگی فرزندان) با مسئله حفظ عدالت، در تضاد قرار داشت.

- پیامدهای احتمالی

اگر حضرت علی به درخواست عقیل عمل می‌کرد، این امر می‌توانست به سابقه‌ای برای سوءاستفاده از بیت‌المال توسط دیگران تبدیل شود و عدالت در حکومت را به خطر می‌انداخت.

۲-۲-۲-۴-۴. رابطه

- رابطه خانوادگی:

عقیل به‌عنوان برادر بزرگ‌تر حضرت علی، از او انتظار داشت که به دلیل رابطه خانوادگی، نیازهای اقتصادی‌اش را برطرف کند. این رابطه غیررسمی، می‌توانست به سوءاستفاده از موقعیت خلافت منجر شود.

- رابطه حاکمیتی:

حضرت علی به‌عنوان خلیفه، مسئول حفظ عدالت و امانت‌داری از بیت‌المال بود. این رابطه رسمی، ملزم به رعایت اصول عدالت و عدم تبعیض در توزیع منابع عمومی بود.

۲-۲-۳. تعارض منافع و نقش آن در شکست اخلاقی طلحه (خطبه/۱۴۸)

۲-۲-۳-۱. معرفی شخصیت طلحه

طلحه بن عبیدالله، از صحابیان برجسته و راویان پیامبر (ن.ک: مقریزی، ۱۴۲۰: ۳۳/۱۱) که در دوران زندگی آن حضرت به دلیل عملکرد مطلوبش به «طلحه‌الخير» معروف شد (ن.ک: عسقلانی، ۱۴۱۵: ۴۳۰/۳). او در بسیاری از غزوات حضور فعال داشت (ن.ک: مسعودی، بی‌تا، ۲۰۵؛ ابن‌خیاط، ۱۴۱۵: ۲۴) و حتی در تعیین خلیفه سوم نیز نقش داشت. (ن.ک: یعقوبی، بی‌تا: ۱۵۸/۲) باین‌حال، پس از قتل عثمان، وی اولین کسی بود که با حضرت علی بیعت کرد، (ن.ک: ابن‌أعثم کوفی، ۱۴۱۱: ۴۳۶/۲) اما به دلیل طمع و جاه‌طلبی، اولین نقض‌کننده بیعت و راه‌انداز جنگ جمل شد: «إِنكُمَا مِمَّنْ أَرَادَنِي وَ بَايَعَنِي... فَإِنْ كُنْتُمَا بَايَعْتُمَايَ طَائِعِينَ فَأَرْجِعَا وَ تَوْبَا إِلَى اللَّهِ» (نامه/۵۴). خلیفه دوم او را فردی گرفتار کبر و طمع‌کار دانسته بود (ن.ک: یعقوبی، بی‌تا: ۱۵۸/۲) و حتی آیه ۵۳ سوره احزاب در مذمت او نازل شده است (ن.ک: بلاذری،

۱۴۱۷: ۱۲۳/۱۰؛ ابن کثیر دمشقی، ۱۴۱۹: ۴۰۳/۶. طلحه در نهایت گرفتار نفرین حضرت علی شد (خطبه/۱۳۷) و به دست داماد و پسرعموی خلیفه سوم کشته شد (ن.ک: ابن خیاط، ۱۴۱۵: ۱۰۸) و ثروت فراوانی از خود به جای گذاشت. (ن.ک: ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۶۶/۳)

۲-۲-۳-۲. تحلیل تعارض منافع اخلاقی-سیاسی در ماجرای طلحه

در این رویداد، طلحه در موقعیتی قرار گرفت که باید بین دو انتخاب اساسی تصمیم می‌گرفت: وفاداری به بیعت خود با حضرت علی و حفظ وحدت امت اسلامی، یا جلب ثروت و قدرت از طریق شرکت در جنگ جمل. این تعارض منافع ناشی از دنیاطلبی، طمع کاری و جاه‌طلبی بود که به انحراف از اصول اخلاقی و اسلامی منجر شد. باین حال، طلحه با انتخاب طرف باطل، نه تنها بیعت خود را نقض کرد، بلکه باعث سست شدن اراده جمعی مسلمانان و کشته شدن تعداد زیادی از مسلمانان شد.

طلحه با این اقدام، نه تنها خود را گرفتار نفرین حضرت علی کرد، بلکه به عنوان نمونه‌ای از افرادی که به دلیل دنیاطلبی از مسیر حق منحرف شدند، در تاریخ ثبت شد. این آموزه، درس‌های مهمی در زمینه اهمیت اطاعت از فرمان‌های الهی، پرهیز از دنیاطلبی و حفظ وحدت در شرایط بحرانی به همراه دارد.

۲-۲-۳-۳. راهکارهای مدیریت تعارض منافع بر اساس ماجرای طلحه

۲-۲-۳-۳-۱. تقویت انگیزه‌های الهی

جایگزینی منافع فردی با ارزش‌های معنوی، مطابق تأکید ایشان: «انگیزه‌های نفسانی به انحصارطلبی می‌انجامد».

۲-۲-۳-۳-۲. پیش‌بینی و پیشگیری تعارض

شناسایی زودهنگام نشانه‌های اختلاف، مانند پیش‌بینی ایشان از نابودی طلحه و زیر توسط یکدیگر.

۲-۲-۳-۳-۳. پیمان‌های اخلاقی شفاف

ایجاد تعهدات مبتنی بر اصول دینی، نه منافع شخصی، با استناد به نقد ایشان: «طلحه و زبیر پیمانی با خدا نیستند».

۲-۲-۳-۳-۴. مبارزه با انحصارطلبی

طراحی سازوکارهای توزیع عادلانه قدرت و منابع، مطابق هشدار ایشان: «هر یک فرمانروایی را برای خود می‌خواهد».

۲-۲-۳-۳-۵. ترویج عدالت‌طلبی و رستگاری

تشویق مجاهدت برای پاداش الهی، نه رقابت‌های دنیوی، همانند جمله ایشان: «راه‌های رستگاری برای عدالت‌طلبان گشاده است».

۲-۲-۳-۳-۶. آگاهی از پیامدهای ویرانگر

هشدار درباره عواقب تعارض‌ها، مانند جمله ایشان: «دست‌یابی به اهداف، نابودی متقابل را در پی دارد».

۲-۲-۳-۴. بررسی عناصر تعارض منافع بر اساس ماجرای طلحه

۲-۲-۳-۴-۱. منفعت

- مالی و غیرمالی (جاه طلبی، ثروت، قدرت) محرک اصلی طلحه برای نقض بیعت با حضرت علی.

۲-۲-۳-۴. تصمیم گیری

- انتخاب بین دو گزینه:

- وفاداری به بیعت و وحدت امت

- پیگیری منافع شخصی از طریق جنگ.

- ترجیح منافع فردی، نشانگر نفوذ تعارض منافع در فرآیند قضاوت.

۲-۲-۳-۴-۳. تعارض

- تقابل وظیفه عمومی (حفظ اتحاد مسلمانان) و منافع خصوصی (توسعه نفوذ سیاسی).

- پیامدهای ویرانگر:

- شعله ور شدن جنگ داخلی

- تضعیف پایه های حکومت اسلامی.

۲-۲-۳-۴-۴. رابطه

- اعتماد دوگانه:

- رسمی (مسئولیت به عنوان صحابی برجسته)

- غیررسمی (انتظار اخلاقی از رهبر دینی).

- نقض این اعتماد، شکاف بین رهبری و جامعه را عمیق تر کرد.

۲-۳. راهکارهای بنیادی مدیریت تعارض منافع با تأکید بر آموزه های نهج البلاغه

در عصر حاضر که پیچیدگی های فساد و سوءاستفاده از قدرت، نظام های مدیریتی و حقوقی صرف را با چالش های بنیادین مواجه ساخته است، آموزه های نهج البلاغه با ارائه الگویی جامع و چندسطحی، راهکارهای مدیریت تعارض منافع را تبیین می نماید. بررسی ها نشان می دهد نظام های مدیریتی و حقوقی موجود با سه محدودیت اساسی مواجه اند: نخست، ناتوانی در نظارت مؤثر در شرایط پنهان کاری و فساد سازمان یافته؛ دوم، وابستگی به ساختارهای متمرکز قدرت که خود مستعد سوءاستفاده هستند و سوم، ناکارآمدی در مواجهه با سودهای کلان غیرقانونی که محاسبات عقلانی را مختل می کنند. این چالش ها حاکی از آن است که قوانین موضوعه بشری، بدون پشتوانه ای اخلاق توحیدی، همچون بنایی بی شالوده در مواجهه با طوفان های منفعت طلبی فرومی ریزند. امام علی (ع) در مدیریت تعارض منافع، بر سه اصل کلیدی تأکید می ورزند که مبتنی بر کنترل درونی است: تقوای فردی به عنوان ایجاد رادع درونی با تکیه بر علم مطلق الهی و حسابرسی اخروی، به گونه ای که حتی در خلوت نیز بازدارندگی ایجاد کند؛ عدالت ورزی وجودی به معنای تبدیل عدالت به یک الزام درونی، فراتر از الزامات حقوقی و مسئولیت پذیری الهی به مفهوم نهادینه سازی پاسخگویی در برابر خداوند به عنوان ناظر مطلق. این نوشتار، صرفاً به تبیین عوامل کنترل درونی از منظر نهج البلاغه می پردازد و نشان می دهد چگونه می توان با الهام از سیره علوی، سیستمی طراحی کرد که پیش از وقوع تعارض، با تقویت وجدان اخلاقی از بروز آن جلوگیری کند؛ در

حین تعارض، با محاسبه‌ی هزینه‌های اخروی، ترجیح منافع جمعی را ممکن سازد و پس از تعارض، با مکانیسم‌های خوداصلاحی درونی، از تکرار آن ممانعت نماید. مدیریت تعارض منافع در نهج‌البلاغه، نه در انکار نقش قوانین، بلکه در اولویت‌بندی اصلاح درونی به‌عنوان زیرساخت پایدار است. این پژوهش با استناد به سخنان حضرت علی(ع)، الگویی ارائه می‌دهد که در آن تقوای توحیدی، سنگ‌بنای هرگونه راهکار بیرونی خواهد بود. رویکرد امام علی(ع) در نامه‌های حکومتی به‌ویژه نامه به مالک اشتر، نشان‌دهنده تلفیق هوشمندانه میان کنترل‌های درونی مبتنی بر ارزش‌های الهی و سازوکارهای نظارتی بیرونی است. در این چارچوب مفهومی، انسان پیش از آنکه به فکر فریب دستگاه‌های نظارتی باشد، به دلیل ایمان به نظارت الهی و اعتقاد به حسابرسی اخروی، خود را ملزم به رعایت اخلاق و عدالت می‌داند. این همان نقطه تمایز بنیادین مدیریت تعارض منافع از منظر نهج‌البلاغه با رویکردهای متعارف مدیریتی و حقوقی است که می‌تواند پاسخگوی چالش‌های پیچیده عصر حاضر باشد. در این راستا، سؤال اصلی این است که اگر فردی، در شرایط تعارض منافع یا مواجهه با انتخاب بین حق و باطل قرار گیرد، چه راهکارهایی برای مدیریت یا پیشگیری از این وضعیت وجود دارد؟ در ادامه، به بررسی راهکارهای الهام گرفته از آموزه‌های نهج‌البلاغه، پرداخته می‌شود.

۱-۳-۲. تقواورزی

۱-۳-۲-۱. مفهوم تقوا و جایگاه آن در آموزه‌های نهج‌البلاغه

تقوا یکی از پرکاربردترین کلمات نهج‌البلاغه و سرآمد همه ارزش‌های اخلاقی است (حکمت/۴۱۰). داروی بیماری دل‌ها، زداینده آلودگی نفس‌ها (خطبه/۱۹۸) و پناهگاهی محکم محسوب می‌شود (خطبه/۱۹۰). برخی تقوا را ملکه نگه‌دارنده انسان از گناهان دانسته‌اند (ن.ک: مطهری، ۱۳۹۷: ۲۴) یا نیرویی روحانی که بر اثر تمرین‌های زیاد پدید می‌آید (ن.ک: مطهری، ۱۳۹۸: ۱۹۹). برخی دیگر رسیدن به مقامات و کسب کمالات والای انسانی را بدون داشتن تقوا غیرممکن می‌دانند (ن.ک: موسوی خمینی، ۱۳۸۰: ۲۰۶).

پس تقوا همان حالت خویشنداری و کنترل نفس و تسلط بر شهوات است، درحالی‌که بی‌تقوایی، تسلیم شدن در برابر شهوات و از بین رفتن هرگونه کنترل بر آن‌هاست (ن.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۰۶/۲۲-۲۰۷). از ویژگی‌هایی که برای اهل تقوا ذکر شده، می‌توان به شکیبایی در سختی‌ها و عقیف بودن نفس (خطبه/۱۹۳) و از آثار آن به اصلاح قلب (خطبه/۱۹۸)، جلوگیری از افتادن در شبهات (خطبه/۱۶) و پاک شدن از آلودگی به گناهان (خطبه/۱۹۸؛ ن.ک: مطهری، ۱۳۹۷: ۳۱) اشاره کرد. درنتیجه، تقوا به‌عنوان دارویی برای بیماری‌های روحی، قلعه‌ای محکم در مقابله با وسوسه‌های شیطانی و یک نیروی روحانی و اخلاقی، به فرد اجازه می‌دهد تا در برابر چالش‌ها ایستادگی کند. تقوا کلید موفقیت انسان و بهترین زاد و توشه است (خطبه/۱۱۱). با پرورش تقوا، انسان می‌تواند ضمن دوری از شهوات و وسوسه‌ها، به اصلاح قلب و پاکی نفس دست یابد.

۲-۳-۱-۲. نقش تقوا در مدیریت تعارض منافع

تقوا، به مثابه یک سازوکار نظارتی درونی و اخلاقی، انسان را در مقابله با تعارض منافع مجهز می‌کند. این مفهوم، با ترکیب خودمراقبتی و التزام به عدالت، به فرد کمک می‌کند تا در برابر وسوسه‌های شیطان و هوای نفس که منجر به انتخاب منافع شخصی در مقابل منافع دیگران می‌شود، مقاومت نماید. حضرت علی با تأکید بر تقوای الهی، تقوا را ابزاری جهت جلوگیری از قرارگیری در موقعیت‌های شبهه‌ناک، (خطبه/۱۶) مانند تعارض منافع می‌داند و همچنین آن را کلید رهایی از همه چالش‌ها و مشکلات (خطبه/۲۳۰) معرفی می‌کند. زمامداران متقی، با تقویت تفکر آینده‌محور، (خطبه/۱۵۴) تصمیماتشان را بر پایه پیامدهای اخروی ارزیابی می‌کنند. در حکومت‌ها و سازمان‌ها، تقوا به عنوان سرمایه اخلاقی عمل کرده و فرهنگی ضد فساد ایجاد می‌کند. به بیان حضرت علی در نهج البلاغه، تقوا نه تنها فضیلتی فردی، بلکه زیرساختی برای حکمرانی خوب و ابزاری جهت موفقیت انسان‌ها در مقابل چالش‌های مختلف از جمله تعارض منافع است.

۲-۳-۲. تقویت ایمان

۲-۳-۲-۱. مفهوم ایمان و جایگاه آن در آموزه‌های نهج البلاغه

ایمان در نهج البلاغه به معنای معرفت به قلب، اقرار به زبان و عمل به ارکان است (حکمت/۲۲۷) و نقطه مقابل آن کفر است (نامه/۶۴). این واژه در اخلاق اسلامی به عنوان عالی‌ترین صفت نفس انسانی، مورد تأکید قرار دارد؛ چنان‌که پیامبر اسلام فرمودند: «هیچ چیز نزد خداوند محبوب‌تر از ایمان نیست» (ن.ک: طوسی، ۱۴۱۴: ۵۳۱). ایمان نقش تعیین‌کننده‌ای در سعادت انسان‌ها دارد که برخی آن را به ده درجه تقسیم می‌کنند که باید به صورت تدریجی به آن دست یافت (ن.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ۲: ۴۵؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲: ۴۴۷).

حضرت علی حقیقت ایمان را بر چهارپایه صبر، یقین، عدل، جهاد (حکمت/۳۰) و کفر را بر پایه‌های کنجکاوی، بیهوده، خصومت، انحراف از حق و ایجاد اختلاف استوار می‌داند (حکمت/۳۰). از این رو، شخصیت فردی که بر ارکان ایمان بنا شده، از ارکان کفر دور می‌شود و برعکس، چراکه ایمان و کفر قابل جمع نیستند. (ن.ک: خلیلی، ۱۳۸۴)

از عوامل تقویت ایمان می‌توان به عمل صالح (خطبه/۱۵۶)، صبر (کلمات قصار/۸۲)، حیا (حکمت/۱۱۳) و هم‌نشینی با اهل حق اشاره کرد. از طرفی، آفاتی مانند هم‌نشینی با اهل هوا و هوس، دروغ گفتن و حسد ورزیدن، مانع از پیدایش ایمان در دل آدمی می‌شوند و باعث انحراف از راه حق می‌گردند (خطبه/۸۶).

۲-۳-۲-۲. نقش ایمان در مدیریت تعارض منافع

ایمان به عنوان محور اصلی جهان‌بینی اسلامی، نه تنها پایه تقواست، بلکه نیرویی قدرتمند است که به انسان توانایی تحمل سختی‌ها، غلبه بر چالش‌ها (ن.ک: یارمحمدی، قنادی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۰) و انتخاب صحیح در موقعیت‌های تعارض منافع را می‌بخشد. ایمان، با ایجاد یک چارچوب ارزشی عمیق و

مبتنی بر آخرت‌گرایی، به فرد کمک می‌کند تا در میدان آزمون اخلاقی، تضاد بین منافع شخصی با وظایف سازمانی یا اجتماعی، پیروزمندانه عمل کند. این باور، جهت‌گیری غایی فرد را تغییر می‌دهد و معیار تصمیم‌گیری‌ها را از سود مادی کوتاه‌مدت به منفعت اخروی و رضایت الهی سوق می‌دهد. فرد مؤمن، حتی در خلوت، از سوءاستفاده از موقعیت خودداری می‌کند، زیرا می‌داند خداوند بر همه‌چیز آگاه است. این نگرش، احتمال تصمیم‌گیری‌های مغایر با منافع جمعی را به حداقل می‌رساند. در مدیریت مدرن، موفقیت، اغلب با معیارهای مادی مانند ثروت یا قدرت سنجیده می‌شود، اما ایمان این معیار را دگرگون می‌کند. در آموزه‌های علوی، موفقیت واقعی در گرو حفظ پاک‌دامنی اخلاقی و مسئولیت‌پذیری در برابر خدا و خلق است. امام علی می‌فرماید: «الْعَمَلُ كُلُّهُ هَبَاءٌ إِلَّا مَا أُخْلِصَ فِيهِ» همه اعمال انسان بر باد فنا می‌رود جز آن عمل خالصی که برای خدا باشد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۱۵۵). تعارض منافع اغلب با فشارهای بیرونی؛ مانند وسوسه‌های مالی، همراه است. ایمان، با تقویت امید به پشتیبانی الهی و پاداش اخروی، تاب‌آوری روانی فرد را افزایش می‌دهد. قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ (سوره طلاق/آیات ۲-۳). این باور، به فرد جرئت می‌دهد تا در شرایط سخت، منافع عمومی را فدای منافع شخصی نکند. ایمان، با تبدیل اخلاق به یک تعهد وجودی، فرد را در برابر موقعیت‌های تعارض منافع مقاوم می‌سازد. این مفهوم، نه تنها تصمیم‌گیری‌ها را از سطح سودگرایی فردی به مسئولیت‌پذیری الهی ارتقا می‌دهد، بلکه با ایجاد امیدواری به پاداش‌های اخروی، انگیزه درونی قدرتمندی برای پایبندی به اصول اخلاقی ایجاد می‌کند و باعث روشن‌بینی و بصیرت در تشخیص حق از باطل می‌شود (انفال: ۲۹؛ ن.ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ۹: ۷۰؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۷: ۱۴۰).

۳-۳-۲. انفاق نمودن

۳-۳-۳-۱. مفهوم انفاق و جایگاه آن در آموزه‌های نهج‌البلاغه

حضرت علی در طول زندگی خود تلاش‌های بی‌وقفه‌ای در جهت مبارزه با فقر و فاصله طبقاتی انجام داد. پیش از خلافت، ایشان با دستان خود چاه و قنات حفر کرده و محصولات را میان فقرا تقسیم می‌کرد، به حدی که برای تأمین مایحتاج زندگی‌اش مجبور به فروش وسایل ضروری‌اش بود. ایشان برای حل مشکلات اجتماعی، انفاق و فضایل اخلاقی مرتبط با آن نظیر صدقه (حکمت/۲۵)، زکات (نامه/۲۵)، جهاد با مال (نامه/۴۷) و اطعام (ن.ک: تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۶۹۳/۱) را ترویج می‌کرد.

از نظر ایشان، فقر عامل نقص در دین، عقل و ایجاد دشمنی است (حکمت/۳۱۹) و نیز آن را مرگ بزرگ‌تر و گنگ‌کننده انسان هوشمند می‌داند (حکمت/۱۶۳، حکمت/۳). حضرت علی بر این باور بودند که خداوند روزی نیازمندان را در اموال ثروتمندان قرار داده و نیازمندان گرسنه نمی‌مانند، مگر اینکه توانگری از حق آن‌ها بهره‌برداری کند (حکمت/۳۲۸). بخشش مال، به حفظ ایمان (حکمت/۱۳۸)، افزایش اموال (حکمت/۲۲۴؛ حکمت/۱۳۳)، پاداش اخروی (حکمت/۶۹؛ خطبه/۱۴۲؛ حکمت/۲۳۲)، پوشاندن گناهان، جلوگیری از مرگ بد (خطبه/۱۰۹) و خوش‌نامی در دنیا می‌انجامد (خطبه/۲۲۴).

۲-۳-۳-۲. نقش انفاق در مدیریت تعارض منافع

انفاق، به مثابه راهبردی اخلاقی-اجتماعی، با تغییر نگرش از منفعت فردی به ارزش جمعی، ابزاری کارآمد برای مدیریت تعارض منافع است. این عمل، با تقویت ایثارگری، کنترل خودخواهی و مقابله با بخل و ترس از فقر، فرد را از وسوسه سوءاستفاده از موقعیت برای منافع مادی دور می‌کند. این رویکرد، بخشش به دیگران و خدمت به جامعه را، باعلاقه به انباشت ثروت و حفظ آن، به دلیل وسوسه‌های شیطانی (بقره/۲۶۸؛ نساء/۳۸) جایگزین می‌کند. حضرت علی با تأکید بر بخشش آنچه دوست می‌دارید، انفاق را شرطی برای افزایش مال (حکمت/۲۲۴؛ حکمت/۱۳۳) معرفی می‌کنند که تعارض منافع را از ریشه خنثی می‌سازد. به این ترتیب، انفاق نه تنها پادزهری برای طمع، بلکه سرمایه‌ای برای عدالت اجتماعی است که انسان‌ها را در برابر فساد مقاوم می‌کند.

۲-۳-۴. صبر و بردباری

۱-۲-۳-۴. مفهوم صبر و جایگاه آن در آموزه‌های نهج البلاغه

صبر از اساسی‌ترین ارکان ایمان است و بدون آن هیچ ارزشی برای ایمان وجود ندارد (حکمت/۸۰). این فضیلت از نیکوترین خصائص، بالارزش‌ترین فضیلت‌ها و مادر آن‌ها خوانده شده است (نامه/۳۱؛ ن.ک: ربیع، میرباقری‌فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۰؛ نوروزی، رضانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۰) و نقش مهمی در مدیریت عواطف دارد (حکمت/۱۷۶). صبر به عنوان ابزاری برای دفن عیوب (حکمت/۶)، دورکننده اندوه‌ها (نامه/۳۱) و به عنوان شجاعت و دلیری شناخته می‌شود (حکمت/۴). تمامی بزرگان، به صبر توصیه کرده‌اند و برخی از آن‌ها با این صفت در قرآن شناخته شده‌اند (احقاف/۳۵؛ لقمان/۲۷؛ ن.ک: بهنامی، ۱۳۸۵: ۲۶؛ خامنه‌ای، ۱۳۹۹: ۱۷).

حضرت علی(ع) صبر را به سه نوع تقسیم می‌کند: صبر بر مصیبت، صبر بر طاعت و بندگی، صبر بر مصیبت (ن.ک: ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۰۶). همچنین، ایشان صبر را بر چهارپایه شوق، هراس، زهد و انتظار استوار می‌دانند (حکمت/۳۱). این نکات نشان‌دهنده این است که صبر امری اکتسابی است و می‌توان با تمرین (حکمت/۲۰۷) و درخواست از خداوند (خطبه/۱۷۳) به آن دست یافت.

۲-۳-۴-۲. نقش صبر در مدیریت تعارض منافع

صبر به عنوان فضیلتی اخلاقی و توانمندی کلیدی، نقش محوری در مدیریت تعارض منافع ایفا می‌کند. این ویژگی با فراهم کردن وقفه برنامه‌ریزی شده، افراد را قادر می‌سازد تا در برابر هیجانات کوتاه‌مدت، مانند طمع، ترس و یا در دوراهی‌های انتخاب و تصمیم‌گیری، مقاومت کرده و تصمیماتی عاقلانه و اخلاقی اتخاذ نمایند. صبر با تقویت خودکنترلی، به کاهش واکنش‌های آنی کمک می‌کند. همچنین، با تمرکز بر چشم‌انداز بلندمدت، افراد را از دام منافع فوری و شخصی خارج می‌سازد. در شرایط تعارض منافع، انسان دو راه پیش رو دارد: تسلیم خواسته‌های شیطانی و نفسانی شود یا با پیروی از دستور خداوند، به صبر و استقامت روی آورد. نتایج انتخاب راه دوم: پاداش دنیوی: آرامش، رهایی از غم (نامه/۳۱)، پیروزی (حکمت/۱۵۳) و شادی پایدار (حکمت/۲۱۳) و پاداش اخروی: رسیدن به مقامات والای معنوی به

همراه دارد. این انتخاب سرنوشت فرد را در دنیا و آخرت رقم می‌زند؛ بنابراین، صبر نه تنها یک ویژگی فردی، بلکه ابزاری راهبردی برای مدیریت و حل تعارض منافع عمل می‌کند و باعث تقویت رابطه انسان با خدا و کسب رضایت الهی نیز می‌شود.

۵-۳-۲. افزودن به کثرت و کیفیت نماز

۱-۵-۳-۲. مفهوم نماز و جایگاه آن در آموزه‌های نهج‌البلاغه

حضرت علی(ع) به عنوان اولین مسلمان پس از پیامبر، جایگاه ویژه‌ای برای نماز قائل بودند. ایشان نماز را با تعبیری همچون وسیله تقرب الهی (حکمت/۱۳۶)، فریضه واجب بر مؤمنان (خطبه ۱۹۹؛ ن.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۹۰-۲۹۴)، پاک‌کننده و از بین برنده گناهان (حکمت/۲۹۹؛ خطبه/۱۹۰) و ستون دین توصیف کرده‌اند (نامه/۷۴). نماز به قدری از نظر آن حضرت مهم است که آن را از بزرگ‌ترین ارکان دین و وسیله قبولی سایر اعمال می‌دانند (نامه/۲۷).

در میان پیامبران و اوصیای الهی نیز نماز از اهمیت بسیار زیادی برخوردار بوده، به طوری که از خداوند درخواست می‌کردند که آنان را از برپاکنندگان نماز قرار دهد (ابراهیم: ۴۰؛ مریم: ۵۵). نماز به عنوان قلعه‌ای محکم در برابر حملات شیاطین معرفی شده است (ن.ک: تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۱۷۵). این عمل عبادی نه تنها به تقویت روحیه معنوی کمک می‌کند، بلکه انسان را از ارتکاب گناهان دورنگه می‌دارد و به او قدرت می‌دهد تا در برابر وسوسه‌ها مقاومت کند.

۲-۵-۳-۲. نقش نماز در مدیریت تعارض منافع

نماز در فرهنگ اسلامی، فراتر از یک عبادت فردی، سازوکاری اخلاقی-معنوی برای مقابله با تعارض منافع است. این عمل، با تقویت خودکنترلی از طریق نظم روزانه و تکرار منظم، ظرفیت مقاومت در برابر وسوسه‌ها را افزایش می‌دهد. افراد پایبند به نماز، در مواجهه با تعارض منافع، بیشتر از سازوکار تفکر منطقی به جای سازوکار پاداش فوری استفاده می‌کنند. نماز، به ویژه با شرط طهارت و پرهیز از حرام، نوعی، پالایه اخلاقی برای سبک زندگی ایجاد می‌کند. حضرت علی می‌فرمایند: نماز پاک‌کننده و از بین برنده گناهان است (حکمت/۲۹۹؛ خطبه/۱۹۰). این سخن نشان می‌دهد نماز تنها یک عمل فردی نیست، بلکه تأثیری پیشگیرانه در رفتار اجتماعی دارد. فرد نمازخوان به دلیل التزام به حلال‌خواری و پاک‌سازی درآمد، انگیزه کمتری برای نزدیک شدن به موقعیت‌های تعارض منافع دارد. هر نماز، با یادآوری قیامت و حسابرسی اخروی، حس مسئولیت‌پذیری فرد را تقویت می‌کند. در نماز جماعت، این مسئولیت به سطح اجتماعی نیز گسترش می‌یابد. نماز، با بازتعریف منفعت، از دنیوی به اخروی، فرد را به تصمیم‌گیری‌های اخلاق مدار ترغیب می‌نماید.

۳. نتیجه‌گیری

تعارض منافع به عنوان پدیده‌ای اجتناب‌ناپذیر در تعاملات انسانی، در صورت مدیریت نادرست، می‌تواند به یک‌جانبه‌گرایی، تضعیف ارزش‌های اخلاقی، دینی و فروپاشی پیوندهای اجتماعی بینجامد. این پژوهش

باهدف واکاوی مصادیق تعارض منافع و ارائه راهکارهای مدیریت آن با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه، به بررسی سه ماجرای شاخص شامل: رفتار عثمان بن حنیف (نامه/۴۵)، رفتار عقیل بن ابی طالب (خطبه/۲۲۴) و شکست اخلاقی طلحه بن عبیدالله (خطبه/۱۴۸) پرداخت. این مطالعه نشان داد که تعارض منافع در قالب انحرافات اخلاقی-اجتماعی قابل مشاهده است و می‌تواند به پیامدهای جبران‌ناپذیری در سطح فردی و جمعی منجر شود.

در داستان عثمان بن حنیف، حضور او در مجالس ثروتمندان بصره و تمایل به بهره‌مندی از تجملات و اموال مشکوک به حرام، نمونه‌ای از تعارض منافع بود. این موضوع باعث شد حضرت علی به او هشدار دهد و اهمیت زندگی ساده و دوری از دنیاطلبی را تأکید کند. در داستان عقیل بن ابی طالب نیز، فشار اقتصادی و درخواست استفاده از بیت‌المال به‌عنوان راه‌حلی برای مشکلات خانوادگی، نشان‌دهنده تعارض منافع بود؛ اما با هشدار امام، عقیل از تکرار این درخواست خودداری کرد. در داستان طلحه نیز، دنیاطلبی، جاه‌طلبی و تمایل به قدرت، او را به شرکت در جنگ جمل و نقض بیعت سوق داد و منجر به جنگ داخلی و کشته شدن هزاران مسلمان شد.

بررسی عناصر تعارض منافع در این داستان‌ها نشان داد که منافع شخصی، تصمیم‌گیری تحت تأثیر این منافع، تعارض میان وظایف عمومی و منافع خصوصی و روابط اجتماعی، نقش کلیدی در شکل‌گیری و پیامدهای تعارض منافع ایفا می‌کنند. این موارد نه تنها به زوال اعتماد عمومی به نظام حکومتی منجر می‌شوند، بلکه می‌توانند به فساد ساختاری و تضعیف ارزش‌های اخلاقی بینجامند.

راهکارهای مدیریت تعارض منافع با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه شامل تقویت ارزش‌های معنوی و اخلاقی مانند تقوا، ایمان، انفاق، صبر و نماز است. تقوا به‌عنوان ابزاری برای کنترل نفس و مقاومت در برابر وسوسه‌ها، ایمان به‌عنوان پایه‌ای برای تعهد به ارزش‌های الهی، انفاق به‌عنوان وسیله‌ای برای کاهش دنیاطلبی، صبر به‌عنوان ابزاری برای تحمل سختی‌ها و نماز به‌عنوان قلعه‌ای محکم در برابر شیطان، نقش اساسی در مدیریت تعارض منافع ایفا می‌کنند.

این مطالعه نشان داد که آموزه‌های نهج البلاغه نه تنها در دوران خود کاربرد داشتند، بلکه در عصر حاضر نیز می‌توانند به‌عنوان الگویی برای حل مسائل اخلاقی و مدیریتی مطرح شوند. درنهایت، این مقاله تأکید می‌کند که تعارض منافع تنها یک مسئله فردی نیست، بلکه تحت تأثیر روابط اجتماعی و تعاملات انسانی نیز قرار دارد؛ بنابراین، مدیریت آن نیازمند رویکردهای جامع و یکپارچه است که هم ارزش‌های اخلاقی و دینی را تقویت کند و هم به ارتقای شفافیت و عدالت در سطح جامعه کمک نماید.

بااین‌حال، پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی همچون نیاز به بررسی دقیق‌تر مصادیق تاریخی و تطبیق آن‌ها با چالش‌های عصر حاضر مواجه است. پیشنهاد می‌شود در مطالعات آتی، نقش نهادهای نظارتی در تقویت شفافیت با الهام از مفاهیمی مانند «امانت‌داری» در نهج البلاغه و نیز تأثیر آموزش مفاهیم اخلاقی اسلامی در کاهش تعارضات سازمانی موردبررسی قرار گیرد. افزون بر این، واکاوی مصادیق تاریخی تعارض منافع در سیره ائمه می‌تواند الگوهای کاربردی برای مواجهه با چالش‌های عصر حاضر ارائه دهد.

در جمع‌بندی نهایی، این مقاله تأکید می‌کند که نهج‌البلاغه تعارض منافع را نه به‌عنوان نقصی ذاتی در انسان، بلکه به‌مثابه فرصتی برای رشد اخلاقی و تقویت مسئولیت‌پذیری می‌نگرد. این یافته‌ها نه‌تنها برای جوامع اسلامی، بلکه برای هر نظامی که در پی تقویت اخلاق جمعی و کاهش تعارضات مخرب است، الهام‌بخش خواهد بود.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: فولادوند، مهدی، تهران، دفتر مطالعات و تاریخ معارف اسلام.
- نهج‌البلاغه (۱۳۷۹). ترجمه: دشتی، محمد، چاپ اول، قم: مشهور.
- ابراهیمی، فرناز، شعبان‌زاده، مهدی و همکاران (۱۴۰۳). مصادیق تعارض منافع مدیران در شرکت‌های تجاری و راهکارها. *مطالعات فقه اقتصادی*، دوره ۶ (۵)، ۵۷۳-۵۸۸.
<https://doi.org/10.22034/ejs.2024.464121.1849>
- ابن‌اعثم کوفی، ابومحمد احمد (۱۴۱۱). *الفتوح*، بیروت: دار الاضواء.
- ابن‌بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). *الخصال*، قم: جامعه مدرسین.
- ابن‌حجر عسقلانی، ابوالفضل احمد بن علی بن محمد (۱۴۱۵). *الاصابه فی تمییز الصحابه*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن‌خیاط، ابوعمر و خلیفه بن خیاط لیشی عصفری (۱۴۱۵). *تاریخ خلیفه بن خیاط*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن‌سعد، محمد هاشم بصری (۱۴۱۰). *الطبقات الکبری*، بیروت: دارالکتب.
- ابن‌شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴). *تحف العقول*، قم: جامعه مدرسین.
- ابن‌عبدالبر، ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد (۱۴۱۲). *الاستیعاب فی معرفه الاصحاب*، بیروت: دارالجلیل.
- ابن‌کثیر دمشقی، عمادالدین اسماعیل (۱۴۱۹). *تفسیر القرآن العظیم*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ایزدی یزدان‌آبادی، احمد (۱۳۷۹). *مدیریت تعارض*، تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- بادینی، حسن و سیاه‌بیدی کرمانشاهی، سعید (۱۴۰۰). مصادیق تعارض منافع در حقوق خصوصی. *مجله حقوقی دادگستری*، ۱۱۶ (۸۵)، ۲۰۹-۲۳۱.
<https://doi.org/10.22106/rlj.2020.129515.3474>
- بغدادی، احمد بن علی (۱۴۱۷). *تاریخ بغداد*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷). *انساب الاشراف*، بیروت: دارالفکر.
- بهنامی، محمد (۱۳۸۵). صبر در زندگی اسوه‌های آسمانی. *شمیم یاس*، ۱۲ (۳۸)، ۲۶-۳۰.
- پرهیزکاری، سید عباس و رزقی، ابوالفضل (۱۳۹۶). *تعارض منافع: دسته‌بندی و مفهوم‌شناسی*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). *تصنیف غرر الحکم و درر الکلم*، قم: دفتر تبلیغات.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹). *گفتاری در باب صبر*، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- خلیلی، مصطفی (۱۳۸۴). ایمان و خردورزی از دیدگاه امام علی، *رواق اندیشه*، ۴۰، ۵۸-۸۰.
- دفت، ریچارد آل (۱۳۸۳). *تئوری و طراحی سازمان*، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

- ربیع، وجیهه، میرباقری فرد، سید علی اصغر و همکاران (۱۳۹۸). بررسی مقام صبر در متون ادبی فارسی و راهکارهای عملی آن در روانشناسی مثبت گرا، فصلنامه جستارهای نوین ادبی، ۲۰۵ (۵۲)، ۷۹-۱۰۳.
<https://doi.org/10.22067/jls.v52i2.80298>
- رجایی، سهیلا (۱۳۹۸). تعارض منافع آفتی جدی در نظام سلامت، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری، دوره ۹ (۳۰)، ۳۳۵-۳۴۰.
- زرکلی، خیر الدین (۱۹۸۰). الاعلام، بیروت: دار العلم للملایین.
- سروش فر، زهره (۱۳۹۹). بررسی پیشینه، تعاریف و راهکارهای مدیریت تعارض منافع، مرکز توانمندسازی و حاکمیت جامعه، برگرفته از <https://iran-bssc.ir/?p=15448>
- سلیمانی، نادر (۱۳۸۴). مدیریت تعارض در مدرسه، تهران: آرمان رشد.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبائی ندوشن، سید روح الله، میرحسینی، یحیی و همکاران (۱۴۰۱). تحلیل رفتار مدیریتی امام علی بر پایه «فاصله قدرت». فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، دوره ۱۰ (۴۰)، ۱-۴۷.
<https://doi.org/10.22084/nahj.2023.27925.2936>
- طوسی، محمدبن حسن (۱۴۱۴). الامالی، قم: دار الثقافة.
- غفاری، ایمان و علی محمدزاده، خلیل (۱۴۰۱). تعارض منافع در نظام سلامت ایران با تأکید بر مناصب حاکمیتی. نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی، دوره ۶ (۳)، ۴۷۳-۴۸۰.
- فلاح سلوکلائی، محمد (۱۳۸۴). سیمای کارگزاران دولت اسلامی از منظر امام علی. معرفت، ۹۳، ۱۰۲-۱۱۸.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مرتب، یحیی، کشافی نیا، وحید و همکاران (۱۴۰۰). تعارض منافع در بخش عمومی، تهران: انتشارات شفافیت و پیشرفت.
- مسعودی، علی بن حسین (بی تا). التنبيه و الاشراف، قاهره: دار الصاوی.
- مسعودی، عصمت و میرزایی، فرشته (۱۳۸۸). بررسی تعارض از منظر مکتب اسلام و تئوری های مدیریت، اندیشه مدیریت، ۱ (۳)، ۱۶۴-۱۳۳.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۷). ده گفتار، تهران: انتشارات صدرا.
- ----- (۱۳۹۸). سیری در نهج البلاغه، تهران: انتشارات صدرا
- مقربزی، احمد بن علی (۱۴۲۰). امتاع الاسماع، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ----- (۱۳۸۶ الف). پیام امام امیرالمومنین، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- منتظری، محمد، بهمنی، اکبر و همکاران (۱۳۹۷). الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه، گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. دوفصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات الگوی پیشرفت ایران اسلامی، ۶ (۱۱)، ۱۳۳-۱۵۵.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۸۰). شرح چهل حدیث، قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- نمازی شاهرودی، علی (۱۴۱۴). مستدرکات علم رجال الحدیث، تهران: نمازی شاهرودی.

- نوروزی، رضاعلی؛ رضانی، فاطمه و همکاران (۱۳۹۵). صبر اجتماعی در قرآن. پژوهش‌های اجتماعی/اسلامی، ۲۲(۱۱۰)، ۱۵۹-۱۷۴.
- واثقی بادی، محمد و بنی‌اسدی دشتابی، صالح (۱۴۰۱). جایگاه مفهوم تعارض منافع در حکمرانی و خط مشی گذاری عمومی. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، دوره ۳(۹)، ۱۵۹-۱۹۰.
- یارمحمدی واصل، مسیب، قنادی، فاطمه و غفاری، فائزه (۱۳۹۹). مهارت تاب‌آوری و ویژگی‌های آن از دیدگاه امام علی در نهج‌البلاغه. فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، دوره ۸(۳۱)، ۱۲۹-۱۵۰.
<https://doi.org/10.22084/nahj.2020.19323.2295>
- یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (بی‌تا). تاریخ یعقوبی، بیروت: دار صادر.
- یوسفی، پوریا، اسماعیلی، سجاد و همکاران (۱۴۰۲). شناسایی انواع مختلف تعارض منافع در نظام دارویی جمهوری اسلامی ایران. نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی، دوره ۷(۲)، ۲۷۱-۲۷۹.
- Carson, T. L. (1994). Conflicts of Interest. *Journal of Business Ethics*, 13(5), 387-404.
- Mclean, C., Assaly, A., & Mackenzie. Jm (2013). *Conflict of Interest. In The Professional Practice Handbook for Dietitians in Alberta* (pp. 1-11). College of Dietitians of Alberta.
- OECD. (2003b). *Recommendation of the Council on Guidelines for Managing Conflict of Interest in the Pubite Service*.
- Spence, E. (2004). Conflicts of interest and corruption. *Australian Journal of Professional and Applied Ethics*, 5(2), 25-36.
[http://researchoutput.csu.edu.au/R/-?func=dbin-jump-full & object_id=50808&local_base=GEN01-CSU01](http://researchoutput.csu.edu.au/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=50808&local_base=GEN01-CSU01)
- Davis. M., & Snead. W. S. (1982). Conflict of Interest [with Commentary]. *Business & Professional Ethics Journal*, 320-17.